

Eugeniusz Sakowicz, Józef Grzywaczewski

Biuletyn polonijny

Collectanea Theologica 78/2, 173-196

2008

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

BIULETYN POLONIJNY (62)

ZAWARTOŚĆ: I. Seminarium Polskie w Paryżu (Séminaire Polonais de Paris); II. Publikacje o Polskim Seminarium w Paryżu (1995-2008) – Bibliografia.*

I. SEMINARIUM POLSKIE W PARYŻU (SÉMINAIRE POLONAIS DE PARIS)

W liczącym ponad 100 lat, a więc zabytkowym gmachu (określanym przez Francuzów, jak każdy zabytek terminem *patrimoine*, przy skrzyżowaniu ulic Jules Guesde i Abbé Derry w Issy-les-Moulineaux (quartier „Centre Ville”) mieści się Seminarium Polskie w Paryżu. Określane jest ono również jako „Polskie Seminarium”. Issy-Les-Moulineaux stanowi część „Wielkiego Paryża”. Przy głównym wejściu (od strony Rue Jules Guesde) widnieje skromna tabliczka z napisem: *Séminaire Polonais de Paris*. Budynek jest natomiast „dostojny”, jak przystało szacownej instytucji w nim się mieszczącej. Jules Guesde był socjalistycznym politykiem (1847-1922). Natomiast ks. Roger Derry (1900-1943) jest męczennikiem za Francję. Zginął ścięty 15 X 1943 r. przez Niemców w Kolonii w Trzeciej Rzeszy. Na tablicy podającej nazwę tejże „drogi” czytamy: „Rue de l’Abbé Derry. Mourt pour le France. 1900-1943”.

Seminarium Polskie usytuowane jest nieopodal kościoła parafialnego pod wezwaniem św. Szczepana (St. Etienne). To samo imię Świętego nosi parafia. Tuż przy tym kościele mieścił się nowicjat Zgromadzenia Księży z Picpus (Pères du Sacré-Coeur de Picpus (XIX w.), później – klasztor Sióstr Saint-Thomas de Villeneuve (1887-1960), obecnie – dom starców (Maison Suisse de Retraite). Niedaleko – kilka minut pieszo – rozpościera się park nazwany imieniem Jana Pawła II (Parc Jean Paul II), a tuż przy nim skwer Księdza Derry (Square de l’Abbé Derry), na którym wśród drzew stoi pomnik ks. Jerzego Popiełuszki. Wymowne jest owo usytuowanie statuy męczennika reżimu komunistycznego na skwerze męczennika reżimu faszystowskiego. Zarówno stalinizm, jak i hitleryzm chciały totalnie zniewolić człowieka (i jego kulturę), zniszczyć jego godność, unicestwić w imię obłąkańczych, demonicznych założeń bezbożnej ideologii.

* Redaktorem Biuletynu polonijnego jest Eugeniusz S a k o w i c z, Warszawa.

W Parku Jana Pawła II znajduje się sakralny monument (w punkcie centralnym jest krzyż) upamiętniający śmierć Francuzów w czasie I wojny światowej oraz wielka rzeźba Najświętszej Maryi Panny z Jezusem, stojącym na kuli z zaznaczonymi na niej gwiazdami. Park ten graniczy z francuskim seminarium duchownym prowadzonym dawniej przez księży sulpicjanów¹ (Séminaire de Saint-Sulpice). W bliskim sąsiedztwie Seminarium Polskiego znajduje się szkoła podstawowa. Posesja seminaryjna ma też niewielki ogród i parking.

W przedsionku prowadzącym od głównego wejścia do drzwi gmachu seminarium stoi figura (gipsowy odlew) św. Józefa. Opiekun Świętej Rodziny trzyma na swoich rękach Małego Jezusa. Wyrzeźbiona figura Jezusa „spoczywająca” bezpiecznie na rękach św. Józefa nie jest jednak Dzieciątkiem, to raczej Dziecko o rysach twarzy mężczyzny. Tuż za głową Jezusa, w rękę Jego ziemskiego ojca można zauważyć kilka lili². Święty Józef jawi się jak kustosz seminarium, jego rektora, sióstr sercanek związanych z tą instytucją od ponad 60 lat, personelu i studentów oraz profesorów. W niewielkim ogrodowym zaułku przylegającym do owego przejścia, „pilnowanego” przez Stróża Rodziny Nazaretańskiej, ustawioną jest rzeźba Pana Jezusa z rozpostartymi szeroko rękami, i „wyeksponowanym” Sercem Zbawiciela.

Geneza i działalność Seminarium Polskiego

Seminarium na rue des Irlandais

W 1945 r. – gdy w Polsce trwały jeszcze działania wojenne – do Francji przybyła grupa kleryków, byłych więźniów obozu koncentracyjnego w Dachau w Niemczech. Pomógł im osiąść w tym wolnym już państwie Edmund Michelet (katolik, działacz społeczny, deputowany do Sejmu Francji, senator. Jest „kandydatem” do beatyfikacji). Klerycy ci pragnęli podjąć dalszą formację duchową i naukę na drodze do kapłaństwa. Nie znając języka francuskiego, nie mogli wstąpić do któregoś z miejscowych wyższych seminariów duchownych. Ówczesny arcybiskup Paryża, kard. Emmanuel Suhard, w porozumieniu z prymasem Polski, kard. Augustem Hlondem SDB, wyraził zgodę na założenie seminarium duchownego (o charakterze przejściowym, tymczasowym – prowi-

¹ Obecnie już nie ma tam sulpicjanów. Jeszcze parę lat temu było to Seminarium dla „Il-de-France” (Rejon Paryski), czyli było to seminarium regionalne. Ostatnio stało się własnością Diecezji Nanterre, ale są tam klerycy także z innych diecezji Francji.

² Figura św. Józefa wykonana została przed rewolucją francuską (1789 r.). Świadczy o tym pręt metalowy (utrzymujący całość postaci), jaki znajduje się w jej środku (jest on z epoki rewolucji). Po wojnie napoleońskiej już takich prętów nie robiono. Widoczne na figurze pęknięcia mogą być śladami po uderzeniach, z czasów rewolucji.

zorycznym) dla Polaków³. Powstało ono w grudniu 1945 r. Funkcję pierwszego rektora objął ks. Antoni Banaszak, były więzień niemieckiego obozu koncentracyjnego w Dachau. Polskie Seminarium znalazło siedzibę w opuszczonym budynku przy ulicy des Irlandais 5, uchodzącym za własność Episkopatu Kościoła Rzymskokatolickiego Irlandii.

Absolwenci seminarium, którzy tuż po wojnie opuścili jego mury w większości wrócili do Polski. Informacja o istnieniu Seminarium Polskiego w Paryżu szybko dotarła do środowisk Polaków na Zachodzie Europy, którzy znaleźli się tam w wyniku losów wojennych. Do seminarium zaczęli się zgłaszać zarówno wcześniejsi klerycy, których studia przerwała zawierucha wojenna, jak też Polacy z Zachodu, pragnący wstąpić na drogę prowadzącą do święceń kapłańskich. W ten sposób seminarium, które miało działać prowizorycznie i tymczasowo, zaczęło przygotowywać przyszłych kapłanów do podjęcia pracy duszpasterskiej w środowiskach Polonii w różnych państwach na Zachodzie (oprócz Francji również w Anglii i Niemczech), a także w Stanach Zjednoczonych. Do Kanady udał się jeden jego absolwent.

W czasach stalinowskich, których doświadczała po zakończeniu II wojny światowej Polska, seminarium odgrywało ważną rolę. W latach 50. XX w. istniała uzasadniona obawa, że seminaria duchowne w ojczyźnie zostaną przez reżym komunistyczny zlikwidowane bądź poddane totalnej kontroli przez tzw. aparat bezpieczeństwa. W tym okresie w państwach satelickich Związku Sowieckiego instytucje kościelne zostały zlikwidowane bądź ujarzmione, czy też ubezwłasnowolnione. Seminarium Polskie było przygotowane do pełnienia roli ośrodka

³ W istocie sytuacja była złożona. Klerycy i księża, którzy przybyli z obozu koncentracyjnego zatrzymali się w tzw. Azyl de nuit (przylutisko dla biedaków) (rue Labat 44). Irlandzka zakonnica (s. Rafferta) przekazała polskiej siostrze (Józefie), że przy rue des Irlandais jest pusty dom. Polscy duchowni i alumni udali się tam, na co uzyskali zgodę prymasa Irlandii (15 XII 1945). Następnie pojawił się problem uznania seminarium, które *de facto* już istniało. Ks. Antoni Banaszak, który nie został formalnie mianowany na stanowisko rektora, w istocie funkcję tę zaczął pełnić. Zarówno on, jak większość kleryków było z Poznania. Inną racją „usprawiedliwiająca” pełnienie funkcji kierowniczej przez ks. Banaszaka, był fakt mianowania go, przez prymasa Polski, kard. A. Hlonda, rektorem Wyższego Seminarium Duchownego w Gnieźnie. Ks. Banaszak miał objąć tę funkcję 1 IX 1939 r. W związku z wybuchem wojny nie mógł objąć rektorstwa seminarium gnieźnieńskiego. W obozie koncentracyjnym w Dachau „czuł się” rektorem. W liście z 6 X 1945 r. ks. Franciszek Cegiełka, rektor Misji Polskiej, „powierzył” ks. Banaszakowi kierowanie seminarium we wspomnianym „Azyl de nuit” (ale w rzeczywistości ks. Banaszak kierował klerkami od początku jako ich rektor). Ks. F. Cegiełka podobno miał na to zgodę kard. A. Hlonda. Prymas A. Hlond zatwierdził tę decyzję w liście z Rzymu z 10 I 1946 r. Dopiero później udało się uzyskać jakiś consensus od władz kościelnych, zarówno polskich, jak i francuskich, a na koniec w Watykanie. Uzyskano wreszcie „status tymczasowy” (1951 r.); zob. M. Banaśzak, *Dar Boży dla Kościoła i Polski. Polskie Seminarium w Paryżu 1945-1995*, Paryż-Poznań 1995, s. 13-32.

kształcącego kapłanów już nie tylko dla Polonii, ale i dla Polaków w ojczyźnie. Mimo podjętych w Polsce antydemokratycznych i jednocześnie antykościelnych działań przez służący prosowiecki rząd, seminaria duchowne mogły jednak dalej pełnić swą misję. Było to zasługą bezkompromisowej, nieugiętej postawy Prymasa Tysiąclecia, kard. Stefana Wyszyńskiego.

Na początku lat 50. w Wyższym Seminarium Polskim w Paryżu (będącym w gruncie rzeczy Wyższym Seminarium Duchownym) było wielu alumnów. Wzorując się na modelu polskiego kształcenia seminaryjnego, utworzono w tym samym gmachu na rue des Irlandais Niższe Seminarium Duchowne, będące w istocie liceum ogólnokształcącym dla młodzieży męskiej. Uczniami Niższego Seminarium byli chłopcy z emigracji polskiej, niektórzy pochodzili z niepełnych rodzin. Dyrektorem liceum został ks. infułat Witold Kiedrowski (w 2005 r. obchodził 70-lecie święceń kapłańskich)⁴.

W następnych latach zarówno w wyższym, jak i niższym seminarium zmniejszyła się liczba seminarzystów. W środowiskach polonijnych na Zachodzie nie było wielu powołań. Również utrudniony był, z uwagi na tzw. żelazną kurtynę oddzielającą dwa wrocie bloki ustrojowe, kontakt z ojczyzną. Nie było też potrzeby wysyłania kleryków z Polski na studia do Paryża. W związku z tymi okolicznościami zaczęto rozważać możliwość zamknięcia seminarium. Przeważały jednak racje za jego utrzymaniem (istniała kadra profesorów, był budynek z „infrastrukturą” ekonomiczną, a nade wszystko – ukształtowała się już tradycja Seminarium Polskiego w Paryżu).

Po śmierci Prymasa Tysiąclecia, kard. Stefana Wyszyńskiego (1980 r.), jego następca, kard. Józef Glemp zdecydował, że seminarium w Paryżu będzie kontynuowało swoją pracę i w ogóle – misję. Instytucja ta miała służyć nie tylko Kościołowi polskiemu. W seminarium zaczęli kształcić się klerycy z Polski, zarówno w pełnym wymiarze studiów seminaryjnych, jak i przez określony czas (np. przez dwa lata). Do Paryża zaczęli też przyjeżdżać księża w celu podjęcia dalszych studiów specjalistycznych, głównie w Instytucie Katolickim (Institut Catholique de Paris), a także – w mniejszym zakresie – na Sorbonie. Rząd Francji przyznał seminarium stałą liczbę stypendiów umożliwiających pobyt i naukę w Paryżu. Stolica Francji była drugim miastem europejskim, oprócz Rzymu (choć w mniejszym zakresie niż Wieczne Miasto), w którym wiedzę specjalistyczną zdobywali polscy duchowni. W ten sposób tradycyjne seminarium zaczęło nabierać charakteru kolegium. W Paryżu naukę (w ramach teologicznych studiów podstawowych, stażu akademickiego, kursów języka

⁴ To Niższe Seminarium jako liceum mogło istnieć w Paryżu, gdyż zostało uznane przez Rząd Polski w Londynie. Zaraz po wojnie rząd ten był jeszcze uznawany przez państwa zachodnie.

francuskiego) pobierali liczni duchowni. W Seminarium Polskim zatrzymywał się jako student Karol Wojtyła. Przybywał tu następnie jako biskup, arcybiskup, kardynał. Podobnie seminarium znali od lat: kard. Józef Glemp i kard. Franciszek Macharski. W czasach PRL przyjeżdżali tu również świeccy profesorem, głównie z polskich uczelni katolickich (Katolicki Uniwersytet Lubelski, Akademia Teologii Katolickiej). Seminarium w Paryżu utrzymywało systematyczne kontakty ze wspomnianymi uczelniami, jak też z Papieską Akademią Teologiczną w Krakowie i Papieskim Wydziałem Teologicznym w Warszawie, Krakowie; PWT w Warszawie

Dom, w którym mieściło się Seminarium Polskie przy ulicy des Irlandais (formalnie należący do Kościoła w Irlandii) służył i Polakom, i Irlandczykom. Polacy wiedzieli, że powinni w jakiejś perspektywie znaleźć inną siedzibę dla swojej instytucji. W 1988 r. Irlandczycy podjęli decyzję dotyczącą przyszłości budynku. Polacy, chociaż byli administratorami domu musieli wyprowadzić się. W związku z powyższym nie widzieli możliwości remontowania oraz modernizacji domu. W sytuacji niejasnej przyszłości po raz drugi w historii Seminarium Polskiego pojawiło się pytanie: Czy zrezygnować z dalszej działalności w Paryżu, czy może kontynuować ją w innym miejscu? W obliczu tych trudności zamknięto liceum dla chłopców i zaczęto szukać nowej siedziby.

Seminarium na rue Jules Guesde

W 1996 r. dokonano zakupu budynku klasztornego w Issy-les-Moulineaux, który należał do zgromadzenia zakonnego Sióstr Notre-Dame de Sion⁵. Zgromadzenie to zostało założone w 1843 r. przez kapłana katolickiego, Żyda, Theodore Ratisbone. Jednym z głównych celów, które postawił założyciel swojemu zgromadzeniu była modlitwa katolickich zakonnicek w intencji narodu żydowskiego. Siostry na rue Jules Guesde prowadziły dom starców. Budynek klasztoru został zbudowany w 1894 r. przez matkę Marie Laure (1836-1911), przełożoną zgromadzenia. 23 IX 1996 r. kard. Józef Glemp podpisał akt notarialny zakupu. Dom stał się własnością Konferencji Episkopatu Polski. Kościół polski zapewnił lokalne władze, iż budynek zachowa swą zabytkową strukturę. Wcześniejsi zainteresowani zakupem budynku chcieli go zburzyć, by w jego miejscu postawić nowy. Merostwo pozwoliło na dokonanie zakupu przez Polaków. Po dokonaniu wszelkich formalności prawno-administracyjnych przeprowadzony został gruntowny remont. Z racji na wielkie nakłady finansowe prace remontowe są prowadzone do dziś.

⁵ J. Grzywaczewski, *Góra Syjon a Polskie Seminarium w Issy*, Głos Katolicki, 15 I 2006, s. 8-9.

Istotną kwestią było ustalenie profilu dalszego funkcjonowania instytucji. Priorytetem miało być umożliwienie studiów polskim księżom we Francji. W okresie bezpośrednio po wojnie oraz w późniejszym czasie, aż do stanu wojennego w Polsce oraz bezpośrednio po nim, seminarium, mieszczące się wciąż na ul. des Irlandais, z dużym zaangażowaniem prowadziło również prace charytatywno-dobroczynne, koordynując akcję pomocy materialnej i humanitarnej dla Polski, przeżywającej głęboki kryzys gospodarczy.

26 IV 1997 r. miała miejsce inauguracja Polskiego Seminarium w nowej siedzibie w Issy-les-Moulineaux. Uroczystościom przewodniczył prymas Polski, kard. Józef Glemp. Obecny był też arcybiskup Paryża, kard. Jean-Marie Lustiger (pochodzący z rodziny polskich Żydów) oraz nuncjusz apostolski we Francji, abp Mario Tagliaferri. W inauguracji uczestniczyli przedstawiciele organizacji oraz instytucji polskich we Francji, a także księża pracujący w duszpasterstwie polonijnym (w tym rektor Polskiej Misji Katolickiej we Francji, ks. inf. Stanisław Jeż) oraz siostry zakonne.

Instytucja mieszcząca się przy ul. Jules Guesde łączy w pewnym sensie dwie funkcje: jest kolegium oraz instytutem. Ze względów administracyjnych, ale też i z racji na utrwaloną tradycję, utrzymano w nazwie słowo „seminarium”. Zachowanie tej nazwy, wg obecnego rektora seminarium, ks. dr. Józefa Grzywaczewskiego, ułatwia kontakt ze środowiskiem francuskim, w którym Séminaire Polonais jest znane od 60 lat. Wprawdzie nie pełni ono funkcji seminarium *sensu stricte* – nie przygotowuje alumnów do przyjęcia święceń i w rocznych sprawozdaniach nie wykazuje liczby nowych prezbiterów. Spełnia jednak bardzo ważną rolę w dziedzinie edukacji teologicznej. Seminarium Polskie nie podlega wprost Kongregacji do Spraw Wychowania Katolickiego przy Stolicy Apostolskiej, bowiem nie prowadzi formacji kandydatów do kapłaństwa. Jego rektor, ks. dr J. Grzywaczewski, złożył natomiast wizytę kard. Zenonowi Grocholewskiemu w Watykanie. Również prefekt powyższej Kongregacji odwiedził seminarium.

Pełnienie funkcji rektora seminarium powierzone zostało w 30 V 1998 r. przez Konferencję Episkopatu Polski wspomnianemu wcześniej ks. dr. Józefowi Grzywaczewskiemu (wicerektorowi Wyższego Seminarium Duchownego Diecezji Siedleckiej oraz adiunktowi Papieskiego Wydziału Teologicznego w Warszawie). Dotychczasowy rektor, ks. prałat Piotr Ratajczak, oraz wicerekktor, ks. prałat Kazimierz Rembacz, po 41 latach obecności w Paryżu wrócili na emeryturę do Polski.

W 1998 r. rząd Francji, który od lat 50. XX w.⁶, przyznawał corocznie trzynastę stypendiów naukowych studentom seminarium, zaniżył tę liczbę do dwóch. W tej sytuacji pojawiło się ponownie pytanie o dalszy los seminarium. 21 II 2000 r. zawarty został w Paryżu specjalny układ (*convention*) o współpracy pomiędzy Instytutem Katolickim w Paryżu (ICP), Uniwersytetem Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie (UKSW) i Katolickim Uniwersytetem Lubelskim (KUL). Układ podpisany został w obecności m.in. ambasadora Polski we Francji, Jana Tombińskiego, oraz przedstawiciela Ministerstwa do Spraw Zagranicznych Francji, ministra Oliviera Paupard. Przedmiotem umowy jest głównie współpraca między profesorami tych uczelni (finansowanie jednomiesięcznych stypendiów). Przewiduje się też wymianę studentów. 1 III 2000 r. rektor Polskiego Seminarium w Paryżu, ks. dr J. Grzywaczewski, oraz ówczesny rektor Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, ks. prof. dr hab. Roman Bartnicki, przedstawili warunki powyższej konwencji w czasie obrad Konferencji Episkopatu Polski. W 2007 r. w ramach tego układu 12 wykładowców polskich skorzystało z stypendium. Ten typ współpracy naukowej określany jest jako *perfectionnement des élites*. Miesięczny pobyt naukowy nazywany jest również *stage de recherche*. Udało się też powiększyć liczbę stypendiów: dla profesorów Papieskiej Akademii Teologicznej w Krakowie i Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach.

Seminarium udzielało przez lata tzw. Stypendia Prymasowskie, przyjmując księży delegowanych (przez władze kościelne w Polsce) do Paryża na naukę języka oraz studia. Obecnie te stypendia określane są jako „Stypendium Konferencji Episkopatu Polski” (KEP), które przyznawane są przez przewodniczącą Konferencji, któremu seminarium w Paryżu bezpośrednio podlega. Symbolicznym wyrazem więzi i solidarności seminarium w Paryżu z Kościołem w ojczyźnie są wizyty prymasa Polski. Wizyty składają w Seminarium też inne osobistości życia religijnego, kulturalnego i dyplomatycznego Polski.

W Seminarium Polskim w Paryżu od 1945 r. nieprzerwanie pracują siostry ze Zgromadzenia Służebnic Najświętszego Serca Jezusowego (siostry sercanki) (założone w 1894 r. przez św. Józefa Sebastiana Pelczara, biskupa przemyskiego). Siostry prowadzą w seminarium prawdziwą kuchnię polską na obczyźnie. Spełniają siostrzaną posługę, ogarniając troską sprawy seminarium. Dbają o kaplicę seminaryjną oraz szaty i paramenty liturgiczne. Obecnie pra-

⁶ Trudno ustalić datę, kiedy rząd Francji zaczął udzielać stypendia studentom Seminarium Polskiego. Decyzja zapadła podczas uwięzienia kard. Stefana Wyszyńskiego (1953-1956), bowiem prymas tuż po uwolnieniu złożył podziękowanie za „to” panu Michon, który wniósł projekt do Parlamentu Francji o subwencję dla seminarium w formie stypendiów. Nie wiadomo, czy od początku było tych stypendiów 13.

cujące w seminarium siostry wspominają słowa kapłanów i ich poprzedniczek-współsióstr w Paryżu, którzy mówili o bardzo ciężkich, przypadających na lata bezpośrednio po wojnie czasach, kiedy siostry kwestowały, by zapewnić utrzymanie mieszkającym w seminarium klerykom i profesorom. W seminarium mieszka ks. prof. Józef Woliński, emerytowany profesor patrologii w Instytucie Katolickim w Paryżu. Księża przebywający obecnie (i wcześniej) w seminarium sprawują posługę duszpasterską u sióstr zakonnych⁷, służą pomocą w pracy duszpasterskiej, zarówno w środowisku polonijnym, jak i na parafiach francuskich w Paryżu oraz prowadzą okazjonalnie rekolekcje czy dni skupienia.

Ważnym miejscem seminarium jest czytelnia, w której gromadzone są najważniejsze czasopisma teologiczne i duszpasterskie wydawane w Polsce oraz pozycje francuskie, w tym bardzo cenny „La Documentation Catholique”. W zbiorach bibliotecznych są też książki (ok. 12 tys.), tak teologiczne, jak i dotyczące Polski. Ważnym pomieszczeniem jest też sala wykładowa, mogąca pomieścić ponad 100 słuchaczy. Na ścianach tej auli znajdują się: portrety pry-masa Polski, kard. Stefan Wyszyńskiego i abp. Angelo Roncalli⁸, oraz zdjęcia wspomnianych wcześniej: ks. Théodore Ratisbone, a także matki Marie Laure.

Centrum seminarium jest kaplica, w której codziennie rano sprawowana jest Eucharystia (w języku francuskim bądź łacińskim, a w niedzielę po polsku). W prezbiterium nad tabernakulum widnieć krzyż z wyrzeźbioną postacią Jezusa Chrystusa, z boku ołtarza wisi natomiast obraz Oblicza Najświętszej Maryi Panny, skopiowany z ikony Matki Bożej Częstochowskiej. W oknach kaplicy znajdują się witraże⁹. Jeden dzień w każdym tygodniu poświęcony jest modli-

⁷ Księża studenci odprawiają mszę św. m.in. u francuskich urszulanek na rue Gay Luissac, u polskich nazaretanek w Bagneux, u benedyktynek w Vanves.

⁸ Abp A. Roncalli jako nuncjusz apostolski w Paryżu odwiedzał seminarium, udzielał święceń kapłańskich, potem jako papież Jan XXIII okazywał zyczliwość seminarium jak i ks. A. Banaszakowi. Wspomnimy o tym w dalszej części opracowania.

⁹ Witraże znajdują się w dwóch oknach kaplicy. W pierwszym oknie zaprezentowani są: św. Ireneusz, bp Lyonu – Grek w Galii (wskazuje on ręką: „Stop” – jest to ilustracja do dzieła *Adversus haereses*); św. Bazyl – wybitny przedstawiciel Wschodu (dwa złożone palce ilustrują jego naukę do dwu naturach Chrystusa); św. Augustyn – wybitny przedstawiciel Zachodu (pochylona głowa oznacza poddanie natury łasce); św. Benedykt – patron Europy (łaska wyraża znak pasterski). W drugim oknie ukazani zostali: św. Stanisław, bp Krakowa (początek chrześcijaństwa w Polsce; w twarzy biskupa „upór” wskazujący na walkę z królem); św. Stanisław jest prototypem kard. S. Wyszyńskiego w jego walce z komunizmem); św. Tomasz z Akwinu (ukazany jako symbol nauki; to, że na witrażu jest szczupły jest specjalną koncepcją artysty, Janusza Sobczyka w Warszawie, podobno oparta na jakichś źródłach); św. Jan Maria Vianney (patron duszpasterzy; ukazany w rozmodnieniu i wskazujący na jego wartość w życiu człowieka); Jan Paweł II (papież; bez aureoli – witraże te zostały założone w oknach kaplicy za życia Stugi Bożego; jest on ukazany na witrażu niżej niż inne postacie, czyli jeszcze tu – na ziemi).

twie w intencji dobroczyńców seminarium. Z kolei każdego wieczoru w kaplicy wystawiony jest Najświętszy Sakrament i ma miejsce godzina, w milczeniu, adoracja Pana Jezusa w Eucharystii, która kończy się ok. 21.15 odśpiewaniem pieśni *Maryjo Królowo Polski*, bądź *Maria Regina Mundi*. Praktyka codziennej adoracji wprowadzona została w czasie Obchodów Roku Eucharystycznego (2004 r.) i trwa nieprzerwanie do dziś. Adoracja stanowi w pewnym sensie „serce” wspólnoty seminaryjnej.

Uniwersalna misja „partykularnego” seminarium

Seminarium Polskie od początku otoczone było życzliwością Stolicy Apostolskiej. Nuncjusz apostolski we Francji, abp Giuseppe Roncalli (późniejszy papież Jan XXIII), pozytywnie zaopiniował seminarium, które zatwierdzone zostało przez Kongregację do Spraw Seminarium Duchownych Stolicy Apostolskiej jako „tymczasowe”, na co zwrócono już wyżej uwagę. Podlegało ono bezpośrednio Nuncjaturze Apostolskiej w Paryżu. W 1945 r. i 1948 r. seminarium zostało materialnie wsparte przez papieża Piusa XII. Nuncjusz apostolski, G. Roncalli, kilkakrotnie odwiedzał seminarium, a w latach: 1947, 1948, 1950, 1951, 1952 udzielał święceń kapłańskich jego wychowankom.

Kard. Giuseppe Pizzardo, prefekt Kongregacji do Spraw Seminarium, nie był przekonany, że środowisko francuskie jest dobrym miejscem studiów dla polskich kleryków, postulował przeniesienie seminarium do Rzymu. Decyzje o pozostawieniu seminarium w Paryżu podjął osobiście w 1951 r. papież Pius XII, przychylając się do prośby prymasa Wyszyńskiego.

W 1954 r. wizytę w seminarium złożył nuncjusz apostolski we Francji, abp Paolo Mirella. Po wyborze Giuseppe Roncallego na Stolicę Apostolską, na audiencji (14 XI 1958 r.) rektor Polskiego Seminarium został przyjęty przez nowego papieża. Ojciec Święty Jan XXIII przekazał wtedy apostolskie błogosławieństwo dla seminarium.

Zarówno w czasie trwania II Soboru Watykańskiego, jak i później, papież Paweł VI wielokrotnie przyjmował na audiencji rektora seminarium, który towarzyszył prymasowi Polski, kard. Stefanowi Wyszyńskiemu. Szafarzem święceń kapłańskich dla absolwentów seminarium był kilkakrotnie nuncjusz apostolski, abp Paolo Bertolii. Również i kolejni urzędujący w Paryżu nuncjusze, abp Righi Lambertini i abp Angelo Felici, utrzymywali żywe kontakty z seminarium.

Od 30 V do 2 VI 1980 r. odbyła się historyczna, pierwsza wizyta apostolska złożona we Francji przez papieża Jana Pawła II. W czasie spotkania z Polakami (30 V 1980 r.) biskup Rzymu wypowiedział słowa, zaczynające się charakte-

rystycznie dla niego: „Jakże nie wspomnieć tu Polskiego Seminarium, które w pracy duszpasterskiej i w przygotowaniu duszpasterzy spełnia doniosłą rolę”.

Po śmierci ks. Antoniego Banaszaka (1999 r.) Jan Paweł II podkreślił w liście napisanym na tę okoliczność, że zmarły rektor „należał do grona wielkich kapłanów, na zawsze zapisał się w historii polskiej emigracji, a zwłaszcza w historii Polskiego Seminarium w Paryżu”.

25 I 1996 r. na Instytucie Katolickim w Paryżu obchodzono 50. rocznicę założenia Seminarium Polskiego. Papież Jan Paweł II w wystosowanym z tej okazji liście do ówczesnego rektora, ks. Piotra Ratajczaka, napisał: „Seminarium to określony czas i miejsce, ale to przede wszystkim wspólnota wychowawcza (...). Z okazji 50-lecia łączę się z waszą wspólnotą. Jest to więc dziękczynienia Bogu za dar Instytucji, która przez pół wieku owocnie służyła Kościołowi w Polsce i na całym świecie jako dom formacyjny dla kleryków i kapłanów (...), którzy na ziemi francuskiej odkryli swoje powołanie i mogli otrzymać odpowiednią formację intelektualną i duchową w tym miejscu, jakim jest Paryż – miejscu, z którego widzi się cały świat, z którego widać w sposób szczególnie Polskę ...”

29 XI 2000 r. Jan Paweł II przyjął na audiencji w Watykanie rektora seminarium, ks. J. Grzywaczewskiego. Najwyższy Pasterz Kościoła udzielił wtedy wspólnocie seminaryjnej apostołskiego błogosławieństwo. Jana Pawła II przez cały swój pontyfikat był „przyjacielem Polskiego Seminarium”¹⁰. 24 IV 2001 r. wizytę w Seminarium Polskim złożył prefekt Kongregacji Wychowania Katolickiego, kard. Zenon Grocholewski.

W ostatnich latach gościem seminarium był kilkakrotnie obecny nuncjusz, abp Fortunato Baldelli. Seminarium podejmowało też ks. inf. Francesco Follo, stałego przedstawiciela Stolicy Apostolskiej przy UNESCO w Paryżu. Wizytę w seminarium w Issy-les-Moulineaux, które znajduje się na terenie Diecezji Nanterre, składali pasterze tej diecezji: bp Francis Favreau, bp Gérard Daucourt. Seminarium utrzymuje bliskie kontakty z diecezją paryską. 26 V 2001 r. przybył tu arcybiskup Paryża, kard. Jean-Marie Lustiger¹¹. Jego następca, kard. André Vingt-Trois, przyjął zaproszenie do odwiedzenia seminarium.

¹⁰ J. Grzywaczewski, *Jan Paweł II – Przyjaciel Polskiego Seminarium*, Głos Katolicki, 2 X 2003.

¹¹ Rodzina J.-M. Lustigera wyznawała judaizm. Oboje rodzice kardynała pochodzili z Polski. Ojciec przybył w 1918 r. do Francji z Będzina. Matka (córka rabina) przybyła do Paryża także przed wojną. Tu przyszli rodzice J.M. Lustigera poznali się. Jean-Marie Aron Lustiger nawrócił się na katolicyzm 25 VIII 1940 r. w Orleanie. Był wówczas licealistą. Jego ojciec „zaakceptował” tę decyzję, mówiąc: „może «to» pomoże ci przeżyć”. Matka kardynała zginęła w obozie koncentracyjnym, ojciec przeżył wojnę; zob. J.-M. Lustiger, *Le choix de Dieu*, Paris 1987, s. 20-22.

Abp Szczepan Wesoły, sprawujący przez wiele lat duszpasterską pieczę nad Polakami na emigracji przyjął rektora seminarium w Rzymie, następnie przybył do Paryża, gdzie spędził kilka dni. 23 V 2001 r. spotkał się z księżmi studentami (23 V 2001 r.). Racją tej wizyty było udzielenie sakramentu bierzmowania na Misji Polskiej. Odwiedził też Polskie Seminarium, przyjeżdżając na obchody 170-lecia Misji Polskiej i 10-lecia seminarium, mieszczącego się na rue Jules Guesde. Zatrzymał się wówczas (20-23 I 2006 r.) w seminarium. Każdego roku zatrzymuje się tu bp Ryszard Karpiński, gdy przybywa do Francji jako delegat Episkopatu Polski ds. Duszpasterstwa Polonijnego.

Seminarium utrzymuje więzi z różnymi polskimi i francuskimi instytucjami naukowymi i kościelnymi. Seminarium współpracuje m.in. z: Polską Misją Katolicką we Francji, Biblioteką Polską w Paryżu, ośrodkiem Polskiej Akademii Nauk w Paryżu, z Instytutem Polskim w Paryżu, z prowadzonym przez polskich pallotynów (Stowarzyszenie Apostolstwa Katolickiego) ośrodkiem Centre du Dialogue, a także z Missions Etrangères de Paris. Głównym partnerem współpracy naukowej jest Instytut Katolicki w Paryżu (należący do Federacji Uniwersytetów Katolickich – FIUC), w której to kościelnej uczelni księża – mieszkańcy seminarium odbywają w większości studia (głównie w zakresie społecznej nauki Kościoła). Niektórzy księża studenci Seminarium Polskiego chodzą na wykłady wybrane do: Centre Sèvres, prowadzonego przez Towarzystwo Jezusowe (jezuici), na Sorbonę. Ponadto utrzymywane są kontakty z Facultés Libres de Philosophie et de Psychologie.

Seminarium aktualnie współpracuje z UNESCO w Paryżu (gdzie znajduje się główna siedziba tej instytucji). Podejmuje też współpracę z polskimi instytucjami naukowymi: Biblioteką Polską w Paryżu (jedną z najstarszych i najbogatszych bibliotek, pod względem wielkości księgozbioru, na obczyźnie) oraz Polską Akademią Nauk w Paryżu (Stacja Naukowa Pan w Paryżu – Scientific Centre of the Polish Academy of Sciences in Paris). Jest to o tyle ważne, że dotąd takiej współpracy nie było (w okresie komunizmu w Polsce – z racji ideologiczno-politycznych). 2 VI 2005 r. ks. dr J. Grzywaczewski, przedstawił referat *Le Discours du Pape Jean Paul II à l'UNESCO: relecture par un Polonais 25 ans plus tard* na sympozjum zorganizowanym w UNESCO w celu upamiętnienia 25. rocznicy wizyty papieża Jana Pawła II w tej instytucji. 2 VI 1980 r. Jan Paweł II wygłosił w Paryżu słynne przemówienie na temat kultury. 9 II 2007 r. ks. dr J. Grzywaczewski przedstawił w Bibliotece Polskiej w Paryżu wykład na temat katolicyzmu w Polsce w porównaniu z katolicyzmem w innych krajach, a 12 X 2007 r. wygłosił referat w ośrodku Polskiej Akademii Nauk w Paryżu na temat łacińskiej kultury w Galii w V w.

Seminarium Polskie w Paryżu ma obecnie charakter międzynarodowy. W 2007 r. 30 jego mieszkańców reprezentowało 6 narodowości. Polacy stanowili ponad połowę składu osobowego. W latach 1988-2007 w Polskim Seminarium mieszkaly osoby (księża i świeccy) z ponad 40 krajów. Od kilku lat dominującą grupą wśród obcokrajowców są Libańczycy. Współpraca z nimi układa się bardzo dobrze.

W gmachu seminarium prowadzone jest od 1999 r. Studium Filozoficzno-Etyczno-Społeczne. Studia te odbywają się pod patronatem Polskiej Misji Katolicka we Francji przy współpracy z Katolickim Uniwersytetem Lubelskim Jana Pawła II. Dyrektorem Studium jest ks. kan. dr Wacław Szubert z Polskiej Misji Katolickiej (będący również proboszczem Parafii Polskiej w Paryżu pod wezwaniem Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny), koordynatorem programu dydaktyczno-naukowego natomiast prof. KUL dr hab. Zdzisław Dłubacz. Studia magisterskie w studium tym odbywają głównie młodzi Polacy mieszkający w Paryżu. Do 2007 r. ponad dwadzieścia osób ukończyło studium, uzyskując tytuł magistra filozofii Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II.

Fundatorzy oraz dobroczyńcy seminarium

W holu wejściowym budynku umieszczone zostały dwie tablice upamiętniające fundatorów oraz dobroczyńców Seminarium Polskiego. Pierwsza tablica – *Fundatorzy Polskiego Seminarium w Paryżu* – podaje następujące imiona: „Jego Eminencja Ksiądz Kardynał August Hlond, Prymas Polski, Jego Ekscelencja Arcybiskup Giuseppe Roncalli, Nuncjusz Apostolski, Jego Eminencja Ksiądz Kardynał Stefan Wyszyński, Prymas Polski, Jego Eminencja Ksiądz Kardynał Józef Glemp, Prymas Polski”.

Druga tablica ma nagłówek: *Dobroczyńcy – Fundatorzy tego Domu*. W kolejności wymienieni zostali: „Jego Świątobliwość Ojciec Święty Jan Paweł II, Ksiądz Kardynał Józef Glemp, Ksiądz Stanisław Dziwisz, Ksiądz Arcybiskup Stanisław Nowak, Ksiądz Arcybiskup Stanisław Szymecki, Ksiądz Biskup Jan Wiktor Nowak. W dalszej kolejności podano kolejnych darczyńców: Ksiądz Antoni Banaszak, Ksiądz Wawrzyniec Wnuk, Ksiądz Piotr Ratajczak, Ksiądz Kazimierz Rembacz, Ksiądz Zdzisław Lipiński, Ksiądz Tadeusz Derenda, Ksiądz Paweł Przybylski, Ksiądz Janusz Tworek, Ksiądz Władysław Wyszowadzki”. Wśród „dobrodziejów” domu są również osoby świeckie. Na tablicy podano ich nazwiska: „Antoni Barcikowski, Michel Bollere, Aleksandra Jakubiec, Jacques i André Kayser, Romuald i Barbara Płaszczynski, Regina Pawlukiewicz”. Dobroczyńcami – Fundatorami Domu są także instytucje wymienione wg następującej kolejności: „Abbaye Saint Cécile de Solesmes, Association Cardinal

Wyszyński, Parafia Matki Bożej Częstochowskiej – Devonie – Londyn, Fundacja Kardynała Józefa Glempa – Londyn, Foundation Raoul Follereau, Polska Misja Katolicka we Francji, Polska Misja Katolicka w Anglii i Walii, Polska Misja Katolicka w Niemczech, Parafia Matki Bożej Wniebowzięcia – Paryż, Wice-Prowincja Księży Oblatów–Francja-Benelux”.

Oprócz wyżej wymienionych fundatorów oraz dobroczyńców-fundatorów Polskie Seminarium w Paryżu od samego początku korzysta z pomocy materialnej ze strony Polskiej Ligi Katolickiej w Ameryce (od wielu lat jej dyrektorem naczelnym jest bp Tadeusz Jakubowski z Chicago).

Pomnik ks. Jerzego Popiełuszki

Prymas Polski, kard. Józef Glemp, w czasie corocznie składanej w seminarium wizyty udaje się do pod pomnik ks. Jerzego Popiełuszki, by tam zmówić modlitwę i złożyć kwiaty. Jest to bardzo wymowne, wzruszające spotkanie ordynariusza ze swoim przebiterem. Również i mieszkańcy seminarium odwiedzają to miejsce.

Pomnik wzniesiony został w 1992 r. z inicjatywy ludzi świeckich związanych z niepodległościowym ruchem „Solidarność”. Autorem rzeźby, ukazującej ks. Popiełuskę w szatach liturgicznych, jest artysta Jacques Chauvenet. Jest on wykonawcą pomnika, autorem pomysłu natomiast (być może również projektu) – Andrzej Dembiński. To on zgłosił się do mera Issy-les-Moulineaux, André Santini, z inicjatywą ustawienia rzeźby w tej miejscowości. Z drugiej strony pomnika, na dole kapłańskiej szaty zaznaczone zostało jego nazwisko oraz data: 1992 1/8). Postać kapłana (naturalnej wielkości) stoi na cokole z napisem: „Pere Jerzy Popiełuszko 1947-1984 Martyr Polonais pour les Valeurs Chretiennes”. Wymowne jest to zdanie ukazujące istotę misji i wartość śmierci współczesnego męczennika komunizmu w Polsce: „Męczennik polski za wartości chrześcijańskie”. Męczennik okresu mrocznego komunizmu w Polsce stoi ubrany w ornat z wyciągniętymi przed siebie rękami, ukazującymi bezradność człowieka wobec struktur totalitaryzmu, ale również symbolizującymi ufną modlitwę o dar wolności pochodzącej „z góry” – od Boga. Ręce te mogą również symbolizować uwolnienie się z kajdan. Ten, kto patrząc na ręce kapłana – kapelana „Solidarności”, może sobie wyobrazić, że „przed chwilą” zrzucone zostały z tych rąk kajdany zniewolenia, krepujące umysł i serce człowieka. Do pomnika prowadzi ścieżka, na której wyłożone zostały kamienie z wyrytymi bądź wygrawerowanymi nazwami organizacji, instytucji zaangażowanych w przywrócenie wolności i suwerenności w Polsce. Są też na tych kamieniach podane nazwy stowarzyszeń, zakładów pracy, kopalni, a także nazwy miast. Wszyscy wymienieni zapewne związa-

ni są bezpośrednio z realizacją inicjatywy ustawienia pomnika Wielkiego Polaka – ks. Jerzego Popiełuszko w Paryżu – mieście wolności, żywnionych tu i pielęgnowanych przez ostanie dwa stulecia przez emigrantów z Polski.

Inicjatywa ustawienia pomnika została nie tylko zaakceptowana, ale sfinansowana na koszt miasta. Było to duża zasługą wspomnianego mera Santiniego, który zapewne chciał zestawić ks. Popiełuszkę z Abbé Derry. Opatrznościowym zbiegiem okoliczności okazało się zakupienie przez kard. Józefa Glempa w imieniu Konferencji Episkopatu Polski w 1996 r. poklasztornego domu (który stał się siedzibą Seminarium Polskiego) nieopodal tego właśnie monumentu,

W 19 X 2004 r. w Issy-les-Moulineaux odbyła się uroczystość upamiętniająca 20-lecie męczeńskiej śmierci kapelana „Solidarności”. Lokalne merostwo wydało na tę okoliczność druk: *Le Père Jerzy Popiełuszko 1947-1984* z fotografią księdza oraz statuy przedstawiającej jego postać oraz z tekstem (autorstwa ks. J. Grzywaczewskiego) ukazującym życiorys męczennika. Druk ten w nakładzie kilkuset egzemplarzy przez kilka miesięcy wyłożony był w siedzibie merostwa. Wśród gości podniosłych obchodów pamiętki śmierci ks. Popiełuszko byli: biskup ordynariusz Diecezji Nanterre, Gérard Daucourt, ambasador Polski we Francji, Jan Tombiński; rektor Polskiej Misji Katolickiej w Francji, ks. inf. Stanisław Jeż; mer Issy-les-Moulineaux, André Santini. Uczestnicy spotkania złożyli przed pomnikiem ks. Jerzego kwiaty, wyrażając hołd człowiekowi, który złożył ofiarę życia za prawdę, wolność, równość wszystkich ludzi i ich solidarność oraz braterstwo.

W czasie uroczystości została odprawiona liturgia mszy św. Biskup G. Daucourt powiedział w homilii m.in.: „Wiemy, że ks. Popiełuszko nie został zamordowany dlatego, że swoimi słowami udowadniał to, że jest chrześcijaninem. Jego porywacze nie powiedzieli mu: «Wyprzuj się Chrystusa, w przeciwnym razie zabijemy cię». Ksiądz Popiełuszko został zamordowany, ponieważ swoim życiem i posługą kapłańską pokazywał to, jak Chrystus nakazywał żyć. Nie mówił tylko w swoich kazaniach «Wierzę w Chrystusa». Uczynił się Jego uczniem i traktował Ewangelię bardzo poważnie. Nie mówił po prostu «Panie, Panie». On wykonywał Wolę Bożą ...”

Nawiązując wprost do daty śmierci ks. Popiełuszki, biskup powiedział: „Tego 19 października 1984 roku Kościół powszechny upamiętniał, tak jak czynimy to my w tym momencie tej liturgii, męczeństwo św. Isaaca Jogues i jego towarzyszy, jezuitów, misjonarzy z XVII-wiecznej Kanady. W 1642 r. św. Isaac Jogues został zatrzymany i brutalnie torturowany. Jednakże udało mu się uciec. Dwa lata po powrocie do Francji ponownie rozpoczął swoją misję, po to by zginąć od ciosu siekiery kilka miesięcy później. Czemu to zrobił, skoro mógł uciec od swoich prześladowców? Jakież szaleństwo, jaka nierozwaga! Dlaczego ksiądz

Popiełuszko kontynuował dzielenie bólu i radości robotników z fabryki metalurgicznej? Dlaczego kontynuował celebrowanie mszy za ojczyznę i wygłaszanie kazań, podczas gdy pojawiało się coraz więcej wydarzeń mających go zstraszyć lub bezpośrednio zagrażających jego życiu? Gdy dowiedział się, że może zginąć zaproponowano mu kontynuację studiów w Rzymie. Ale on zdecydował się pozostać w Warszawie. Dlaczego? Ponieważ Isaac Jogues i ks. Popiełuszko wiedzieli, że podejmując się pełnienia służby Chrystusowi, wypełnia się ją do końca ...¹²

W trakcie uroczystości, przy pomniku, mer A. Santini powiedział m.in.: „Jerzy Popiełuszko był obrońcą demokracji. Dla was wszystkich tu obecnych to oczywiste. Każdego dnia walczył o sprawiedliwość rozumianą jako matka wolności. Zawsze okazywał swą wiarę z prostotą, prosząc o spokój wiernych dręczonych przez brutalność reżimu, w którym żyli. Od jego aresztowania 19 października 1984 r. upłynęło 20 lat i chciałbym przypomnieć jego ostatnie słowa, wygłoszone podczas nabożeństwa odprawianego w Bydgoszczy w dniu jego zaginięcia: «Prośmy o uwolnienie od strachu i zagrożenia, a przede wszystkim abyśmy byli wolni od wszelkich uczuć nienawiści i pogardy». Tych kilka słów doskonale podsumowuje ducha jego walki. Słowa te wciąż rozbrzmiewają w kościołach w całej Polsce, a nawet tu. 28 lutego 1985 r., ponad 4 miesiące po tej tragedii, Rada Miasta Issy-les-Moulineaux zdecydowała jednogłośnie nadać imię Jerzego Popiełuszki jednej z alei tego placu. Gdy prezydent Dembiński wspierany przez polskie władze we Francji i grupę przyjaciół polsko-francuskiej zaproponował na Zgromadzeniu Narodowym postawienie pomnika dedykowanego warszawskiemu duchownemu, nie wahałem się przyjąć tej propozycji. Tak oto, 17 października 1992 r. Issy-les-Moulineaux było pierwszym francuskim miastem składającym hołd temu polskiemu męczennikowi, wznosząc ku jego pamięci pomnik wykonany przez Jacques Chauvenet. Jego złożone dłonie skierowane w żarliwej modlitwie w niebo zawsze przyciągają uwagę przechodniów. Samo umiejscowienie tego pomnika jest symboliczne samo w sobie, gdyż znajduje się na obrzeżu parku Jana Pawła II, którą to nazwę Issy-les-Moulineaux miało zaszczyt przyjąć w 1980 r. ...

Ksiądz Popiełuszko był człowiekiem w pełni zaangażowanym w służbę ideałowi wolności swoich rodaków, w imię miłości do Polski. W wypełnianiu swej misji poświęcał się bezgranicznie dla kraju. Jego życie przypomina nam, że zaangażowanie oznacza pójście do końca swoich przekonań

¹² *Homilia wygłoszona przez JE ks. bp Gérarda Daucourta, tłum. W. Łajtar, w: 19-23 października – 20 rocznica zabójstwa ks. Jerzego Popiełuszki – obchody rocznicowe w Paryżu* <http://www.dreLOW.siedlce.opoka.org.pl/wydarzenia/popieluszko/index.html/> (otwarte 18 XI 2007 r.).

i podejmowanie każdego ryzyka. Ksiądz Popiełuszko wybrał walkę o życie, walkę o Polskę. Nigdy nie rezygnował i zawsze okazywał odwagę, by bardziej utwierdzać swój idealizm, dotyczący człowieka wolnego i równego. W kraju, w którym wiara jest podstawą jedności narodu, on walczył, bo wstydził się, że jego kraj jest tak bardzo przesiąknięty nienawiścią i nietolerancją. Przyjął na siebie ogromne ryzyko, gdy w sierpniu 1980 r. odprawiał mszę wśród robotników, w gdańskiej stoczni. Jego zaangażowanie w sprawy robotników «Solidarności» było bezgraniczne, do tego stopnia, że bardzo szybko stał się rzecznikiem całego narodu. Ksiądz Popiełuszko był człowiekiem honoru, wiernym swojemu ideałowi, o stalowych nerwach, poruszającym innych z elegancją, etyką i przekonaniem. Ten ksiądz pochwalający przede wszystkim łagodność i uprzejmość nie cofał się przed żadnym zagrożeniem. Walczył na wszystkich frontach bez ustanku po to, by «popychać do przodu», przyspieszać. (...)

Jedyni świadkowie męczeństwa – zabójcy – pozostawili tak wiele śladów swojej masakry, że rząd był zmuszony do rozpoczęcia śledztwa i skazania ich. Dzisiaj kościół, w którym ksiądz – męczennik odprawiał msze jest miejscem pielgrzymek wiernych, którzy zostawiają tam zdjęcia, proste rysunki i wota wszelkiego rodzaju. Jego grób, odwiedzany przez miliony pielgrzymów zarówno polskich, jak i zagranicznych, stał się miejscem nieustającego, prawdziwego kultu. Możemy dziś stwierdzić, że emocje i protesty, jakie wywołała śmierć ks. Popiełuszki przyczyniły się bezsprzecznie do przyspieszenia upadku ustroju komunistycznego w Polsce.

Upamiętniając 20. rocznicę jego śmierci, Issy-les-Moulineaux świętuje także uwolnienie Polski od brzemienia dyktatury. Dzień ten jest o tyle weselszy, że Polska jest dzisiaj w pełni zjednoczona z Europą. My, naród francuski, nie okazywaliśmy tej radości w dostatecznym stopniu w styczniu. Polska jest naszym przyjacielem. Pamiętajmy o tym! Uważam, że to przystąpienie do Unii Europejskiej niesie ze sobą wszystkie wartości, o jakie walczył ks. Popiełuszko: równość, sprawiedliwość, wolność. Czyż nie jest to najlepszym hołdem, jaki możemy mu oddać?”¹³

Rektor Seminarium Polskiego, ks. dr J. Grzywaczewski, powiedział m.in.: „W ostatnich dniach mieliśmy dużo wrażeń w związku z 20. rocznicą śmierci ks. Popiełuszki (...) I oto w tym miejscu zwracam się szczególnie do najmłodszych i do nie-Polaków: trzeba zapamiętać jedną rzecz: komunizm zginął nie na skutek upadku muru berlińskiego. To nie politycy dogadali się ze sobą i nas wyzwolili. To wyzwolenie dokonało się siłą ducha, siłą wiary, mocą modlitwy! A to zaczęło się w Polsce. Przeto nasz wkład w zmianę oblicza Europy jest

¹³ *Przemówienie Mera Issy-les-Moulineaux Andre Santiniego*, tłum. W. Łajtar, w: *tamże*.

ogromny. Dlatego moja skromna rada: nie używać zwrotu «rozpad muru berlińskiego», bo ten zwrot sprawia wrażenie jakoby cała odnowa Europy zaczęła się w Niemczech (...) Tak więc «rewolucja pokojowa» zaczęła się w Polsce i przeżyło ją nasze pokolenie (...) Obchodzimy rocznicę śmierci ks. Popiełuszki. Wyrazamy uznanie dla Jego działalności i postawy (...) Ponownie zwracam się do najmłodszych i do nie-Polaków: ks. Popiełuszko zasługuje na uznanie nie dlatego, że był wyjątkiem w tym sensie: «inni księża nie robili nic, a znalazł się jeden bohater, który odważył się mówić prawdę». Nie, tak nie było. Mieliliśmy wielu kapłanów, którzy byli cały czas z ludem, którzy głosili nauki, brali udział w strajkach, a manifestacjom nadawali pokojowy charakter¹⁴

Ksiądz Jerzy Popiełuszko, patron dążących do prawdy i wolności, na stałe wpisał się w świadomość nie tylko mieszkańców Issy-les-Moulineaux, ale także licznych Francuzów ceniących życie człowieka jako najwyższą wartość. Postać chrześcijanina, umierającego śmiercią męczeńską w okresie brutalnego komunizmu, jest wielkim wzorem postawy wierności Bogu i ojczyźnie dla wszystkich Polaków. Na pewno męczennik za wiarę i ojczyznę może być uznany również za patrona tej części ojczyzny, którą jest we Francji Polskie Seminarium w Paryżu – Séminaire Polonais de Paris.

Bibliografia (w układzie chronologicznym)

M. Banaśzak, *Dar Boży dla kościoła i Polski. Polskie Seminarium w Paryżu 1945-1995*, Paryż-Poznań 1995; Jan Paweł II, *List na 50-lecie Polskiego Seminarium w Paryżu*, „Niedziela”, 10 III 1996, s. 12; K. Gawron, *Zawierzyć Maryi – Jubileusz 50-lecia Seminarium Duchownego w Paryżu*, „Gazeta Niedzielną” 3 III 1996, s. 1, 3; K. Gawron, *Séminaire Polonais de Paris 1945-1995*, „Niedziela” 28 I 1996, s. 1, 16; W. Szubert, *Jubileusz 50-lecia Polskiego Seminarium w Paryżu*, „Głos Katolicki”, 18 II 1996, s. 4-5; J. Woliński, *Note historique du Séminaire Polonais de Paris 1945-1995*, „Transversalités” 60/1996, s. 330-335; J. Grzywaczewski, *Polskie Seminarium w Paryżu*, „Gość Niedzielny”, 25 I 1998, s. 13; J. Grzywaczewski, *Polskie Seminarium w Paryżu*, „Podlaskie Echo Katolickie” 7/1998, s. 5; K. Gawron, *Jan Paweł II a Polskie Seminarium w Paryżu*, cz. I, „Głos Katolicki”, 22 XI 1998, s. 9; K. Gawron, *Jan Paweł II a Polskie Seminarium w Paryżu*, cz. II, „Głos Katolicki”, 29 XI 1998, s. 17; K. Gawron, *Jan Paweł II a Polskie Seminarium w Paryżu*, „Niedziela”, 10 I 1999, s. 21; J. Grzywaczewski, *Polskie Seminarium w Paryżu*, „Roczniki PAN” [Paryż] 4/2001, s. 197-202;

¹⁴ Przemówienie Rektora Seminarium Duchownego w Paryżu ks. dr Józefa Grzywaczewskiego, w: *tamże*.

J. Grzywaczewski, *Ks. Józef Woliński profesorem honorowym Instytutu Katolickiego w Paryżu*, „Głos Katolicki”, 3 III 2002, s. 17; E. Osysko, *Ks. Jerzy Popiełuszko w Parku Jana Pawła II*, „Dziennik Związkowy” [Chicago], 22 XII 2002, s. 12; J. Grzywaczewski, *Jan Paweł II – Przyjaciel Polskiego Seminarium*, „Głos Katolicki”, 2 X 2003, s. 8, 12; *Nowe witraże w Polskim Seminarium w Paryżu*, „Niepokalana”, 2005 (luty), s. 64; T. Domżał, *Paryskie obchody XX rocznicy męczeńskiej śmierci ks. Jerzego Popiełuszki*, „Głos Katolicki”, 7 XI 2004, s. 39-40; A. Gołda, *Dziesięciolecie Polskiego Seminarium w Paryżu*, „Gazeta Niedzielną”, 19 III 2006, s. 4; Z. Lipiński, *60 lat – Echa po-jubileuszowe*, „Głos Katolicki”, 27 VIII-3 IX 2006, s. 22; T. Domżał, *Prymas Polski w Seminarium w Paryżu*, „Głos Katolicki”, 27 VIII-3 IX 2006, s. 23; J. Grzywaczewski, *Jan Paweł II – Przyjaciel Polskiego Seminarium*, „Głos Katolicki”, 2 X 2003; J. Grzywaczewski, *Seminarium Polskie w Paryżu*, w: A. Skreczko (red.), *Będziesz Miłował – księga jubileuszowa Arcybiskupa Szymeckiego*, Białystok 2006, s. 453-459.

Informacje z Internetu

Parafia Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny w Drelowie, <http://www.drelow.siedlce.opoka.org.pl/> (otwarte 18 XI 2007 r.);

Parafia NP NMP w Drelowie. Miejsce Męczeństwa Unitów Podlaskich [Diec. Siedlecka], <http://www.parafia-drelow-nmp.siedlce.opoka.org.pl/dane.htm/> (otwarte 18 XI 2007 r.);

19-23 października – 20 rocznica zabójstwa ks. Jerzego Popiełuszki – obchody rocznicowe w Paryżu, <http://www.drelow.siedlce.opoka.org.pl/wydarzenia/popieluszko/index.htm/> (otwarte 18 XI 2007 r.);

Homilia wygłoszona przez JE ks. bp Gérarda Daucourta, tłum. W. Łajtar, w: *19-23 października – 20 rocznica zabójstwa ks. Jerzego Popiełuszki – obchody rocznicowe w Paryżu*;

Przemówienie Mera Issy-les-Moulineaux Andre Santiniego; tłum. W. Łajtar, w: *19-23 października – 20 rocznica zabójstwa ks. Jerzego Popiełuszki – obchody rocznicowe w Paryżu*;

Przemówienie Rektora Seminarium Duchownego w Paryżu ks. dr Józefa Grzywaczewskiego, w: *19-23 października – 20 rocznica zabójstwa ks. Jerzego Popiełuszki – obchody rocznicowe w Paryżu*; w: <http://www.drelow.siedlce.opoka.org.pl/wydarzenia/popieluszko/index.htm/> (otwarte 18 XI 2007 r.)

Seminarium Polskie w Paryżu – Séminaire Polonais de Paris <http://sempol.free.fr/> (otwarte 18 XI 2007 r.).

Eugeniusz Sakowicz, Warszawa

**II. PUBLIKACJE O SEMINARIUM POLSKIM W PARYŻU
(1995-2008) – BIBLIOGRAFIA**

Polskie Seminarium w Paryżu, określane również jako Seminarium Polskie w Paryżu (*Séminaire Polonais de Paris*), spełnia bardzo ważną rolę w życiu religijnym Kościoła polskiego nie tylko na obczyźnie. Przez kształcenie duchownych oraz doskonalenie kadry naukowej służy również Kościołowi w ojczyźnie. Pozycje bibliograficzne zestawione podane zostały w porządku chronologicznym.

Monografia

M. Banaszak, *Dar Boży dla kościoła i Polski. Polskie Seminarium w Paryżu 1945-1995*, Paryż-Poznań 1995 (ss. 350).

Artykuły, sprawozdania, komunikaty oraz informacje

Papież Jan Paweł II. List na 50-lecie Polskiego Seminarium w Paryżu, „Niedziela”, 10 III 1996, s. 12.

K. Gawron, *W Polskiej Alma Mater*, „Niedziela”, 10 III 1996, s. 12-13.

K. Gawron, *Zawierzyć Maryi – Jubileusz 50-lecia Seminarium Duchownego w Paryżu*, „Gazeta Niedzielną”, 3 III 1996, s. 1 i 3.

K. Gawron, *Edmund Michelet z le Séminaire Polonais de Paris*, „Notre Fidelité. Trimestriel de la Fraternité Edmond Michelet” 44(1996) nr 7.

Cinquantenaire du Séminaire Polonais, „Catho Intra MUROS”, 1966 novembre, s. 1.

Z. Lipiński, *Jubileusz w Paryżu*, „Kościół nad Odrą i Bałtykiem”, 18 II 1996, s. 15.

K. Gawron, *Séminaire Polonais de Paris 1945-1995*, „Niedziela”, 28 I 1996, s. 1, 16.

Duszpasterska wizyta Prymasa Polski w Paryżu (jubileusz 50 lat Seminarium), KAI, 29 I 1996.

Francja: 50 lat Polskiego Seminarium w Paryżu, KAI, 30 I 1996.

A. Bazalgette, *Visie du Cardinal Glomp (50 ans du Séminaire Polonais)*, „Message et Messagers”, 1996 avril, s. 10-11.

Z. Lipiński, *Dzisiaj dzieją się cuda. Echa paryskiego jubileuszu*, „Nasza Rodzina”, 4/1996, s. 30-31.

M. Szymczak, *50 lat pracy dla Kościoła – Polskie Seminarium w Paryżu*, „Słowo. Dziennik Katolicki”, 23 I 1996, s. 10.

M. Szymczak, *Dostojni Goście Paryskiego Seminarium*, „Słowo. Dziennik Katolicki”, 23 I 1996, s. 10.

W. Szubert, *Jubileusz 50-lecia Polskiego Seminarium w Paryżu*, „Głos Katolicki”, 18 II 1996, s. 4-5.

Duszpasterska wizyta Prymasa Polski w Paryżu (50 lat Seminarium), „Słowo. Dziennik Katolicki”, 29 II 1996, s. 4.

Polskie Seminarium Duchowne w Paryżu, „Wiadomości” [Szwajcaria], 304/1996, s. 6.

Cinquantième anniversaire du Séminaire Polonais (25 janvier 1996), „Transversalités” [Periodyk Instytutu Katolickiego w Paryżu], 60/1996, s. 315-330.

J. Woliński, *Note historique du Séminaire Polonais de Paris 1945-1995*, „Transversalités” [Periodyk Instytutu Katolickiego w Paryżu], 60/1996, s. 330-335.

J. Grzywaczewski, *Polskie Seminarium w Paryżu*, „Gość Niedzielny”, 25 I 1998, s. 13.

J. Grzywaczewski, *Polskie Seminarium w Paryżu*, „Podlaskie Echo Katolickie”, 7/1998, s. 5.

K. Gawron, *Polskie Seminarium w Paryżu. Początek drugiego 50-lecia*, „Głos Katolicki”, 15 X 1998, s. 9, 12.

Ks. Grzywaczewski rektorem Polskiego Seminarium w Paryżu, „Niedziela” 16 VIII 1998, s. 6.

K. Gawron, *Jan Paweł II a Polskie Seminarium w Paryżu*, cz. I, „Głos Katolicki”, 22 XI 1998, s. 9.

K. Gawron, *Jan Paweł II a Polskie Seminarium w Paryżu*, cz. II, „Głos Katolicki”, 29 XI 1998, s. 17.

M. Bernyś, *Podziękowanie dla Ks. Pralata Piotra Ratajczaka*, „Głos Katolicki”, 15 XI 1998, s. 19.

M. Bernyś, *Pożegnanie Rektora Polskiego Seminarium w Paryżu*, „Gazeta Niedzielną”, 15 XI 1998, s. 2.

M. Bernyś, *Pożegnanie Rektora Polskiego Seminarium w Paryżu*, „Niedziela”, 22 XI 1998, s. 9.

Prymas Polski zakończył wizytę w Paryżu, KAI, 8 I 1999, s. 1.

K. Gawron, *Jan Paweł II a Polskie Seminarium w Paryżu*, „Niedziela”, 10 I 1999, s. 21.

P. Bieliński, *ATK będzie uniwersytetem*, „Biuletyn KAI” 6(1998) nr 58, s. 7-8.

A. Świerczek, *Śp. Ks. Inf. Antoni Banaszak (1901-1999)*, „Głos Katolicki”, 14 II 1999, s. 6.

- Zmarł ks. inf. Antoni Banaszak, „Gazeta Niedzielną”, 14 II 1999, s. 3.
- A. Świerczek, *Łączył Polskę z Francją. Pożegnanie śp. Ks. inf. Antoniego Banaszaka*, „Niedziela”, 21 II 1999, s. 19.
- Zmarł ks. inf. Antoni Banaszak, „Niedziela”, 14 II 1999, s. 25.
- A. Świerczek, *Ks. Inf. Antoni Banaszak*, „Wiadomości”, 1999, marzec, s. 10.
- A. Świerczek, *Religio 99*, „Niedziela”, 28 II 1999, s. 6.
- P. Bieliński, *Pogrzeb ks. inf. A. Banaszaka*, „Głos Katolicki”, 28 II 1999, s. 16.
- Prymas Polski we Francji*, KAI, 11 II 1999, s. 30.
- Pogrzeb ks. Inf. Antoniego Banaszaka*, KAI, 11 II 1999, s. 30.
- J. Krzyżaniak, *60 lat niezwykłej przyjaźni: wspomnienia o ks. Banaszaku, pierwszym rektorze Polskiego Seminarium w Paryżu*, „Przewodnik Katolicki”, 21 III 1999, s. 5.
- Visite du Séminaire Polonais*, „Point d’Appui” [Issy-les-les-Moulineaux], 1999, avril, s. 3.
- P. Bieliński, *Teologiczna współpraca Polski i Francji*, „Gazeta Niedzielną”, 18 IV 1999, s. 4.
- P. Bieliński, *Ksiądz infułat Antoni Banaszak 1901-1999*, „Miejsca Święte”, 31/1999, s. 66.
- P. Bieliński, *Ksiądz Kazimierz Rembacz (vice-rektor Polskiego Seminarium w Paryżu)*, „Głos Katolicki”, 30 VI 1999, s. 20.
- P. Bieliński, *Pożegnanie ks. Kazimierza Rembacza*, „Gazeta Niedzielną”, 29 VIII 1999, s. 6.
- H. Radoszewska, *Zjazd księży studentów Polskiego Seminarium w Paryżu*, „Gazeta Niedzielną”, 20 VIII 2000, s. 7.
- J. Grzywaczewski, *Polskie Seminarium w Paryżu*, „Gazeta Niedzielną”, 17 IX 2000, s. 4.
- J. Grzywaczewski, *Polskie Seminarium w Paryżu*, „Teczka” 2000, maj, s. 51-55.
- H. Grabias, *Jubileuszowe wspominki o Seminarium w Paryżu*, „Miesięcznik Kościelny Archidiecezji Poznańskiej” 3/2000, s. 31-34.
- M. Siedlaczek, Z. Thimm, *Ksiądz Antoni Banaszak (nekrolog)*, „Miesięcznik Kościelny Archidiecezji Poznańskiej”, 3/2000, s. 34-40.
- P. Bieliński, *Nuncjusz Apostolski w Seminarium w Paryżu*, „Głos Katolicki”, 25 VI 2000, s. 20.
- Apel Fundacji Prymasa Polski Ks. Kard. Józefa Glempa*, „Gazeta Niedzielną”, 20 VIII 2000, s. 6.
- T. Bieliński, *Prymas Polski we Francji*, „Głos Katolicki”, 18 III 2001, s. 11, 16.

J. Grzywaczewski, *Studia w Paryżu*, Paryż 2001.

J. Grzywaczewski, *Polskie Seminarium w Paryżu*, „Roczniki PAN” [Paryż], 4/2001, s. 197-202.

Wizyta Kard. Józefa Glempa, Prymasa Polski, w Paryżu, „Głos Katolicki”, 3 XI 2002, s. 38.

J. Grzywaczewski, *Ks. Józef Woliński profesorem honorowym Instytutu Katolickiego w Paryżu*, Głos Katolicki, 3 III 2002, s. 17.

Kard. Józef Glemp, Prymas Polski, *Ściśle duszpasterskie*, Warszawa 2002 (s. 72, 113).

E. Osysko, *Ks. Jerzy Popiełuszko w Parku Jana Pawła II*, „Dziennik Związkowy” [Chicago], 22 XII 2002, s. XII

W. Szubert, *Zakończenie kolejnego roku studiów*, „Głos Katolicki”, 14-21 VII 2002, s. 9.

Z życia Polskiego Seminarium w Paryżu, „Wiadomości Archidiecezjalne Warszawskie”, 11/2001, s. 1991-1994.

Kard. Józef Glemp, Prymas Polski, *Tożsamość zawsze zależy będzie od nas samych*, wywiad przeprowadzony przez P. Osiewskiego, „Głos Katolicki”, 1 XII 2002, s. 3, 8-9.

J. Grzywaczewski, *Ks. Prałat Kazimierz Rembacz (1927-2002)*, „Głos Katolicki”, 22 XII 2002, s. 19.

J. Grzywaczewski, *List do Przyjaciół Polskiego Seminarium w Paryżu*, Boże Narodzenie 2003 [list rozesłany do polskich ośrodków w Stanach Zjednoczonych].

J. Grzywaczewski, *List do Przyjaciół Polskiego Seminarium w Paryżu*, Wielkanoc 2007 [list został rozesłany do polskich ośrodków w Stanach Zjednoczonych].

M. Łuczak, *Polskie miejsca w Paryżu: Seminarium*, „Gość Niedzielny”, 2 III 2003, s. 21.

J. Grzywaczewski, *Papież Jan Paweł II przyjacielem Polskiego Seminarium w Paryżu*, „Głos Katolicki”, 12 X 2003, s. 8, 12.

Nowe witraże w Polskim Seminarium w Paryżu, „Niepokalana” 2005 luty, s. 64.

Inauguracja roku akademickiego w Polskim Seminarium w Paryżu, „Głos Katolicki”, 24 X 2004, s. 17.

T. Domżał, *Paryskie obchody XX rocznicy męczeńskiej śmierci ks. Jerzego Popiełuszki*, „Głos Katolicki”, 7 XI 2004, s. 39-40.

A. Wysocki, *Uroczystość błogosławienia witraży w kaplicy Polskiego Seminarium w Paryżu, opis witraży*, „Głos Katolicki”, 1-8 VIII 2004, s. 22-23.

M. Łoziński, *Polonia nieznaną*, Kłodawa 2005, s. 291, 298.

J. Grzywaczewski, *Góra Syjon a Polskie Seminarium w Paryżu*, „Głos Katolicki”, 15 I 2006, s. 8, 9.

T. Domżał, *J. E. Prymas Józef Glemp w Seminarium Polskim w Paryżu*, „Głos Katolicki”, 12 II 2006, s. 22.

A. Gołda, *Dziesięciolecie Polskiego Seminarium w Paryżu*, „Gazeta Niedzielną”, 19 III 2006, s. 4.

Z. Lipiński, *60 lat – Echa po-jubileuszowe*, „Głos Katolicki”, 27 VIII-3 IX 2006, s. 22.

T. Domżał, *Prymas Polski w Seminarium w Paryżu*, „Głos Katolicki”, 27 VIII-3 IX 2006, s. 23.

J. Grzywaczewski, *Seminarium Polskie w Paryżu*, w: A. Skreczko (red.), *Będziesz Miłował – księga jubileuszowa Arcybiskupa Szymeckiego*, Białystok 2006, s. 453-459.

E. Sakowicz, *Seminarium Polskie w Paryżu (Séminaire Polonais de Paris)*, „Collectanea Theologica” 78/2008.

Publikacje umieszczone na stronie internetowej Katolickiej Agencji Informacyjnej w Warszawie

Zarchiwizowane publikacje znajdują się w Archiwum Polskiego Seminarium w Paryżu oraz w Archiwum Katolickiej Agencji Informacyjnej.

Odznaczenia dla księży z Polskiego Seminarium w Paryżu, KAI, 15 XII 1995, s. 1.

Zakończenie obchodów półwiecza Polskiego Seminarium w Paryżu, KAI, 28 I 1988, s. 1.

Książka na półwiecze Polskiego Seminarium w Paryżu, KAI, 21 I 1966, s. 1.

Liturgia z okazji 50-lecia Polskiego Seminarium w Paryżu, KAI, 26 I 1996, s. 1.

Infułat Antoni Banaszak obchodzi 95 urodziny, KAI, 10 XI 1996, s. 1.

Nowa siedziba Seminarium Polskiego w Paryżu, KAI, 6 V 1997, s. 1-2.

Prymas Polski prosi o wsparcie Polskiego Seminarium w Paryżu, KAI, 20 XI 1996, s. 1.

Ks. Grzywaczewski rektorem Polskiego Seminarium w Paryżu, KAI, 17 VII 1998, s. 1.

Prymas Polski zakończył wizytę w Paryżu, KAI, 8 I 1999, s. 1.

Polski patrolog będzie wykładał w Instytucie Katolickim w Paryżu (ks. J. Grzywaczewski), KAI, 19 VII 1999, s. 1.

BIULETYN POLONIJNY

**Informacje o bieżących sprawach w seminarium –
„Biuletyn Seminaryjny”, wydawany do użytku wewnętrznego
przez Seminarium Polskie w Paryżu**

- nr 1: Boże Narodzenie 1998
- nr 2: Boże Narodzenie 1999
- nr 3: Boże Narodzenie 2000
- nr 4: Boże Narodzenie 2001
- nr 5: Boże Narodzenie 2002
- nr 6: Boże Narodzenie 2003
- nr 7: Boże Narodzenie 2004
- nr 8: Boże Narodzenie 2005
- nr 9: Boże Narodzenie 2006

ks. Józef Grzywaczewski, Paryż